

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND REȚEAUA ȘCOLARĂ CONFESIONALĂ DIN ZONA ORĂȘTIEI ÎN PERIOADA 1868-1918

CARMEN BARNA

Biblioteca Județeană „Ovid Densusșianu” Hunedoara-Deva
barnaby20032001@yahoo.com

Cuvinte cheie: școală, dualism, Orăștie, religie, confesiuni

Keywords: school, dualism, Orăștie, religion, confessions

Acest articol își propune să trateze unele aspecte legate de educația religioasă românească din zona Orăștie, în special cele ale sistemului școlar din perioada dualismului austro-ungar. Se poate spune că educația din Transilvania în această perioadă, inclusiv în județul Hunedoara, a cunoscut câteva etape, mai mult sau mai puțin favorabile dezvoltării sale. Dezvoltarea sistemului școlar este văzută în acest studiu prin prisma legislației vremii și se bazează în special pe Legea nr. 38 din 1868. Este legea care a dus la modernizarea învățământului românesc din Transilvania prin implementarea unei educații bazate mai mult pe practică decât pe teorie, care trebuia să formeze cetățeni capabili și de folos pentru regimul monarhic.

Născută din impulsurile firești ale sentimentului religios, mai mult decât din îndemnuri culturale și așezată la adăpostul altarului, căci „[...] leagănul școlii sătești din Ardeal este tinda bisericii”¹, școala la noi a fost, înainte de toate „un factor de conservare”², un fel de „[...] centură spirituală, care a ținut poporul [...] strâns legat de credință, de tradiția și de datinile lui”³.

Autonomia confesiunilor din Ungaria, odată restaurată, se extinde și asupra școlilor, transferând în bună măsură atribuțiunile inspectorilor și referenților școlari asupra consistoratelor și mitropoliilor ortodoxe și greco-catolice din Transilvania prin legea nr. 38/ 1868, care a dat un nou impuls școlii primare ardeleni.

Legea nr. 38/ 1868, elaborată în perioada imediat următoare încheierii pactului dualist austro-ungar, a așezat învățământul confesional din Transilvania pe baze noi.

Astfel, legea prevedea obligativitatea învățământului pentru toți copiii de la 6 la 15 ani, cei de la 6 la 12 ani trebuiau să frecventeze cursurile zilnic, iar cei de la 12 la 15 ani, cursul de repetiție. Părinții erau obligați să-și trimită copiii la școală, în caz contrar li se aplicau de către autorități pedepse pecuniare. Dreptul de a înființa școli îl aveau: statul, confesiunile religioase, comunele politice, diferitele asociații și chiar particularii. Limba de instruire în școala elementară era cea aleasă de cei care înființau și susțineau școala și trebuia să fie limba vorbită de copii și părinții lor. Planul de învățământ era stabilit tot de cei care înființau și susțineau școala, dar era obligatoriu să cuprindă un

¹ Tulbure 1938, p. 79.

² Tulbure 1938, p. 79.

³ Tulbure 1938, p. 79.

număr de obiecte de învățământ stabilite de stat prin lege. Legea prevedea ca localul de școală să fie spațios, luminos, uscat, curat și bine întreținut.

Referitor la școlile confesionale, pentru că acestea au fost cele mai numeroase în Transilvania, legea prevedea că întreținerea lor se va face din contribuția credincioșilor, iar conducerea și supravegherea o vor avea autoritățile bisericești, statul păstrându-și dreptul de supremă inspecție prin organele sale specializate.

Autoritățile bisericești aveau dreptul să aleagă învățătorii și să stabilească salariul acestora, să probeze manualele școlare și planurile de învățământ din școlile confesionale. Legea mai stabilea că numărul de elevi care puteau fi dați spre instruire unui învățător să nu fie mai mare de 80.

Deoarece aproape în totalitate școlile confesionale greco-orientale din Protopopiatul român ortodox Orăștie au fost școli elementare, ele formând de fapt întreaga rețea școlară a districtului, în paginile următoare ne vom referi numai la aceste școli.

În baza articolului de lege nr. 38/ 1868 Congresul Național al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, întrunit la 14 august 1868, a votat în toamna aceluiași an „Statutul Organic”, care la articolul unu stipulează că: „[...] *Biserica greco-ortodoxă română din Transilvania și Ungaria, ca biserică autonomă, după dreptul ei canonic, garantat și prin articolul de lege IX din anul 1868 [...] își regulează, administrează și conduce independent afacerile sale bisericești, școlare și fundamentale*”⁴.

Deci, articolul de lege nr. 38/ 1868 și în continuarea sa „Statutul organic” dau confesiunii române ortodoxe dreptul de a înființa „[...] *institute publice pentru instruirea populară*”⁵. De asemenea, se dă confesiunilor, deci și celor greco-orientale, dreptul de a-și alege învățătorii, de a le determina salariile, precum și limba de învățare, totodată aceasta are dreptul de a alege „[...] *cărțile, sistemul și modul de instrucțiune sub anumite condițiuni*”⁶.

Deși districtul școlar confesional ortodox român Orăștie încă nu era bine stabilit, prin circulara sa nr. 2112/1873, mitropolitul Andrei Șaguna relevă necesitatea îmbunătățirii activității școlare, arătând la punctul șase că: „[...] *se impune edificarea de școli nouă*”⁷.

Necesitatea întăririi pozițiilor școlii confesionale ortodoxe românești este adusă în atenția scaunelor protopresbiteriale de către vicarul arhiepiscop Nicolae Popeea, care prin rescriptul nr. 156/ 1873, anunță hotărârea ministrului cultelor și instrucțiunii publice nr. 122 din februarie 1873 că „[...] *înaltul regimu nu intenționează nici pe departe prefacerea școleuru confesionali în școlu comunali*”⁸.

Deși semnalele ulterioare venite de la ministrul de culte și instrucțiune publică și transmise de Consistoriul mitropolitan scaunelor școlare districtuale nu mai converg pe aceeași direcție⁹, dorința satelor ortodoxe românești de a-și ridica școli proprii, corespunzătoare legilor în vigoare, chiar dacă spre finele secolului al XIX –lea ritmul acestor edificări se va mai domoli, nu a mai putut fi oprit. Prin urmare, dacă în 1875 în cele 36 de comune bisericești ale protopopiatului funcționau 29 de școli confesionale

⁴ Preda 1914, p. 17.

⁵ Preda 1914, p. 17.

⁶ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1869, f. 1.

⁷ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1873, f. 1.

⁸ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1873, f. 32.

⁹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/1879, f. 2-3, circulara nr. 3488 din 10 decembrie 1879 în care este menționat: “Regulamentul pentru organizarea provizorie a învețimentului în Metropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania”, aprobat prin Concluziul din 23 octombrie 1878, nr. 293 pentru organizarea provizorie a învățământului.

ortodoxe, numărul lor a ajuns în anul 1881 la 34, dintre care doar 17 aveau localuri proprii, restul fiind localuri închiriate. În 1902, în cele 67 de comune aparținătoare protopopiatului român ortodox funcționau doar 49 de școli confesionale, dintre care 40 în localuri proprii, iar nouă în localuri închiriate.

Datorită aplicării prevederilor articolului de lege nr. 27/ 1907, numărul școlilor confesionale ortodoxe românești din protopopiatul Orăștie, care avea la acea dată 28 de comune bisericesti arondate, s-a redus la 25, iar în timpul primului război mondial, la același număr de comune bisericesti au funcționat numai 23 de școli, acestea neexistând la Bucium, Dâncul Mic, Tămășasa, Totia și Sereca¹⁰.

Cu toate acestea, starea școlii confesionale ortodoxe nu pare a fi mai rea decât în perioada 1901-1906, când n-au existat școli într-un număr de 18 comune bisericesti¹¹. Ca o nouă confirmare a celor afirmate este și statistica anului 1906, din care aflăm că în Protopopiatul ortodox Orăștie funcționau 50 de școli confesionale, din care 41 aveau edificii proprii, iar nouă erau închiriate¹².

Faptul că preoții români au fost mereu aproape de școală o dovedește și realitatea că locuințele unora au devenit localuri de școală. Este și cazul preotului Vasile Romoșanu din Sibîșelu Nou, în casa căruia la 1879 funcționa școala confesională de aici¹³.

Aspectul școlilor confesionale nefiind prea mulțumitor, unele fiind chiar necesar a fi mărite, autoritățile școlare bisericesti au luat măsurile impuse în acest sens. Astfel, protopopul Nicolae Popovici arată Consistoriului necesitatea construirii a încă unui etaj „*la școala noastră din Orăștie*”, fapt care l-a determinat pe vicarul Nicolae Popeea să ceară informații suplimentare prin rescriptul nr. 294/ 10 februarie 1881¹⁴. Acest etaj s-a construit în anul 1884¹⁵.

Ca urmare a greutăților pricinuite de lipsa localurilor proprii, în 1886 la Simeria și Totia nu s-a putut începe anul școlar deoarece „[...] *comitetele parohiale nu închiriază local pentru prelegeri, iar toate cercările și rugărilor adresate în această privință numitele comitete au fost și sunt zadarnice*”¹⁶, scrie învățătorul Ioan Manasie la 29 octombrie 1886. Tot el arată starea școlii din Totia de care se face vinovat notarul din Băcia, cerând „*cercetarea acestuia*”¹⁷. În 1887 nici la Gelmar nu era local propriu de școală. În situații dificile pentru școala confesională română, când posibilitățile materiale permit, preoții parohi își dau chiar o parte din averea lor pentru construirea de școli în satele lor, așa cum a procedat parohul Samuel Popovici din Beriu¹⁸.

Necesitatea măririi edificiilor școlare s-a datorat în bună măsură creșterii numărului copiilor obligați a merge la școală. În asemenea situații și în lipsa condițiilor legale corespunzătoare, au fost învățătorii care au trimis o parte din copii acasă. Așa a procedat și învățătorul Nicolae Herlea din Vinerea, care în rescriptul nr. 947 din 3 februarie 1889 este anunțat că „[...] *în nici un caz Consistoriul nu acceptă*” iar protopopul „[...] *trebuie să ia măsuri grabnice pentru ca toți copiii din Vinerea să primească instrucțiune*”¹⁹.

¹⁰ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1914, f. 32.

¹¹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1902, f. 163.

¹² DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1906, f. 4.

¹³ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1879, f. 47.

¹⁴ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1881, f. 19.

¹⁵ Iliescu 1974, p. 135.

¹⁶ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1886, f. 2.

¹⁷ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1886, f. 3.

¹⁸ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1889, f. 104.

¹⁹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1889, f. 10.

Atunci când vechile localuri de școli devin necorespunzătoare, multe comunități ortodoxe fac eforturi deosebite pentru a-și ridica noi edificii școlare. Este cazul comunităților din Romos²⁰, a căror școală, ridicată cu ajutorul băncii „Ardeleana” din Orăștie, a fost inaugurată în octombrie 1892, precum și a comunității ortodoxe din Acmar.

Aceste eforturi se impuneau cu atât mai mult cu cât comunitățile politice erau decise să aplice prevederile legale în cazul școlilor confesionale necorespunzătoare, procedură împotriva căreia s-au ridicat în primul rând autoritățile școlare districtuale confesionale, care au protestat „*împotriva inspectorului regiu de școale comitatense*”²¹.

Se pare că nici o comunitate ortodoxă din protopopiatul Orăștie nu era dispusă să-și piardă edificiul școlar, grăbindu-se să ceară reparația localurilor de școală și chiar edificarea unei „*case de școală*” confesională, corespunzătoare cum este cea de la Măgura²². Pentru a nu da prilejul autorităților politice să intervină împotriva autorităților bisericești care doreau să-și îmbunătățească condițiile din școlile lor sau chiar să ridice noi localuri cu bani adunați „*illegal*”(prin colectă în regatul vecin România), Consistoriul arhidiecezan nu ezită să cheme pe învățători la ordine, să ia măsuri împotriva lor, mergând până la destituire²³, fără însă a pune în practică această măsură²⁴. Este cazul învățătorului din Balomir, Ioan Balomiri, destituit prin ordinul nr. 6109 din 24 octombrie 1891, care însă a funcționat neîntrerupt în aceeași școală până în timpul primului război mondial.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în viața școlilor ortodoxe din protopopiat intervine o perioadă de relativă stagnare, perioadă ce corespunde ultimilor ani de păstorie a protopopului Nicolae Popovici. Dar odată cu începutul secolului al XX-lea, starea rețelei școlilor confesionale din protopopiat pare a se înrăutăți, deși tânărul protopop Vasile Domșa face eforturi vizibile pentru menținerea școlii în limitele prevederilor legale.

Conform statisticilor care par a fi mai riguroase și mai bine efectuate, în anul 1902, din cele 61 de comune matre și șase comune filii, susțineau școli confesionale ortodoxe doar 49, în timp ce 12 comune matre și toate cele șase comune filii nu susțineau școli confesionale²⁵, iar în 1903 susțineau școli proprii 48 de comune, în timp ce 19 comune „*nu au școală deloc*”²⁶.

Probabil că reorganizarea protopopiatului în anul 1905 prin reconstituirea mai vechiului Protopopiat român ortodox Geoagiu și revenirea, în linii generale, la organizarea teritorială existentă înainte de anul 1900, au constituit pentru protopopul Vasile Domșa un obiectiv, dar și o deosebită ușurare a poverii sale de inspector școlar tractual, mai ales în condițiile înăspririi exigențelor legale prin apariția legii nr. 27/ 1907, formulate mult mai tranșant de ministrul de culte și instrucțiune publică, Albert Apponyi.

Pentru salvarea școlilor confesionale ortodoxe române, încă în anul 1909, Sinodul arhidiecezan „[...] *a impus prin concludul luat cu vot unanim o dare asupra tuturor intelectualilor noștri. Scopul acestei dări a fost să salvăm școalele de primejdii ce le amenința și le mai amenință și azi, neavând edificii corespunzătoare legilor și prin acesta dând organelor statului prilej de a le excepționa și lipsi pe învățători de ajutorul*

²⁰ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1890, f. 4.

²¹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1891, f. 12 și 29.

²² DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1891, f. 30-31.

²³ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1892, f. 2 și f. 6.

²⁴ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1895, f. 1.

²⁵ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1902, f. 163.

²⁶ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1903, f. 1.

de la stat la salariul învățătoresc regulat prin legile statului. Darea aceasta culturală este menită a întâmpina neajunsurile cu școlile noastre” – spune explicit și tranșant circulara consistorială nr. 5550 din 7 mai 1912²⁷.

Faptul că pentru școlile confesionale nu se anunțau vremuri bune, o dovedește și ordinul Ministrului de culte și instrucțiune publică nr. 100/ 1912, prin care se arată că „[...] în baza legii XXVIII/ 1876 a reorganizat inspectoratele școlare în sensul că, pe lângă organele de inspecție de până acum, începând cu 1 septembrie 1912 vor mai funcționa în fiecare comitat câțiva vizitatori de școală [...]”, în scopul de a controla cât mai temeinic „[...] sporul pe care-l fac învățătorii [...] pe terenul educațiunii și al instrucțiunii”²⁸.

Cu toate aceste momente mai dificile în organizarea și desfășurarea activității școlare, comunitățile bisericești au continuat construirea unor localuri de școală cât mai mari și mai bine înzestrate, aceasta credem și ca o ilustrare a creșterii lor materiale. Însă, în anul 1914 Consistoriul arhiepiscopar trimite districtelor sale școlare ordinul guvernului nr. 53261 din 9 aprilie 1914, prin care se înaintau planurile obligatorii pentru viitoarele edificii școlare²⁹, iar prin circulara nr. 5689/ 1914 consistoriul încearcă să domolească acea „[...] foame edilitară școlărească”, dispunând „[...] ca în viitor la nici un caz să nu se mai angajeze comunele la zidiri care trec peste puterile lor și mai ales [...] până nu au capitalul acesta [...] să nu se angajeze întreg”³⁰. Creșterea volumului cheltuielilor a determinat Sinodul arhiepiscopar ca în 1913, prin hotărârea nr. 51 să stabilească o contribuție „[...] asupra tuturor credincioșilor noștri numită dare culturală”, hotărâre transmisă și în 1915 prin circulara nr. 1979³¹.

Războiul mondial declanșat în 1914 cu tot cortegiul său de neajunsuri n-a ocolit nici școala, însă din studiul fondului arhivistic al Protopopiatului român ortodox Orăștie, rezultă clar că rețeaua școlară a acestui protopopiat n-a fost afectată decât într-o mică măsură, din 28 de comune bisericești, câte erau arondate în 1914, funcționând școli confesionale în 23 de comune.

Deoarece localurile acestor școli n-au fost afectate decât într-o măsură nesemnificativă de acțiunile armatei austro-ungare, cursurile școlilor confesionale ortodoxe românești în perioada mării conflagrații s-au desfășurat în condiții relativ normale, localurile școlare continuând să existe și să funcționeze în conformitate cu destinația lor. Astfel, chiar și în 1917 în protopopiat erau 23 de locuri de școală, dintre care două la Vinerea, având un total de 35 de săli pentru instrucțiune³².

Dar apropierea sfârșitului războiului avea să aducă pentru comitatele marginase ale Transilvaniei o diminuare simțitoare a rețelei școlare confesionale românești. Prin circulara nr. 2568/ 1918 se aduce la cunoștință ordinul Ministrului de culte și instrucțiune publică nr. 13619 privind decretarea statificării învățământului primar din aceste comitate, deci și Hunedoara, prin organizarea de școli elementare de stat și suprimarea ajutorului de care au beneficiat comunele bisericești la asigurarea salariilor învățătorilor confesionali³³.

²⁷ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1912, f. 53.

²⁸ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 1/ 1912, f. 10.

²⁹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1914, f. 7.

³⁰ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1914, f. 11.

³¹ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1915, f. 2.

³² DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1917, f. 87.

³³ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 11.

Aplicarea acestui ordin în Protopopiatul român ortodox Orăștie a dus la sistarea, e drept, vremelnică, în anul 1918 a școlilor confesionale ortodoxe din:

1. Pișchinți – ordinul nr. 6908/ 1918³⁴.
2. Sibișelu Vechi – ordinul nr. 669/ 1918³⁵.
3. Turdaș – ordinul nr. 6680/ 1918³⁶.
4. Căstău – ordinul nr. 6702/ 1918³⁷.

Dar cum n-a mai fost timpul necesar pentru aplicarea acestor ordine, iar în ultimele luni ale existenței monarhiei austro-ungare autoritățile trecuseră la o politică de concesi față de națiunile nemaghiare din stat, nici aceste ordine nu au mai fost puse în aplicare.

Învățământul greco-catolic este supus, după Concordatul din 1855, controlului inspectorului școlar catolic, inițiativele școlare având mai mult un caracter local. După ce Alexandru Sterca Șuluțiu ajunge Mitropolit la Blaj, el intervine în repetate rânduri pe lângă ministrul Leo Thun pentru numirea unui consilier școlar propriu, pentru școlile greco-catolice, așa cum aveau, începând din 1855, ortodocșii³⁸. În anul 1858 era elaborată „*Instrucțiunea pentru preoții catolici în privința relațiunii lor către școlile populare*”. Conform acestei instrucțiuni preotul avea „[...] oficiul de inspector, [...] al școlilor catolice populare”³⁹. Preotul era obligat „[...] să facă cunoscută tinerimea cu datinile bisericești și să o învețe la rugăciuni și la alte exerciții religioase [...] să împlinească rugăciunile prescrise, ori să cânte cântările introduse”⁴⁰. Pentru aceasta preotul era dator „[...] nu numai să stăruiască el după putință, ci să învețe și să constrângă pe învățători ca să-l ajute”⁴¹.

După anul 1860, odată cu sistarea constrângerilor școlare a organelor administrative din perioada 1852-1860, a început un vizibil regres și al școlii confesionale greco-catolice. Dându-și seama de această stare de lucruri, Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu, emite din Blaj, la 13-25 martie 1862, o circulară către protopopi pentru luarea unor măsuri urgente în domeniul școlar. Mitropolitul Șuluțiu considera că dintre toate sarcinile cea mai importantă este „[...] ridicarea școlilor elementare prin comune și din răspuțeri a întei regulata aceluiași frecventare”⁴². Circulara, bazată pe ordonanța din mai 1857, constituie un adevărat normativ pentru inspectorii, directorii și învățătorii școlilor greco-catolice.

Fiecare comună bisericească, în termen de un an, era chemată să-și „[...] ridice casă de școală proprie, locuință la docentele comunale și edificii de economie pe seama acestuia”⁴³. Școala și locuința dascălului trebuiau dotate cu cele necesare pe „[...] speșele comunei școlastice sau bisericești”⁴⁴. Comunele aveau obligația susținerii învățătorului, care după ce este ales și confirmat de forurile mai înalte, nu poate fi

³⁴ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 17.

³⁵ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 18.

³⁶ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 21.

³⁷ DJHAN, FPRO Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 22.

³⁸ *Instrucțiune pentru preoții catolici în privința relațiunii lor către școlile populare din țerile Ungaria, Croația și Sciavonia, Voievodatul Serbic cu Banatul Temisianu și din Ardele, Viena, 1858, apud Lazăr 2002, p. 35.*

³⁹ Lazăr 2002, p. 35.

⁴⁰ Lazăr 2002, p. 35.

⁴¹ Lazăr 2002, p. 35.

⁴² *Amicul școalei*, p. 396-400.

⁴³ *Amicul școalei*, p. 396-400.

⁴⁴ *Amicul școalei*, p. 396-400.

îndepărtat sau strămutat din oficiul învățătoresc. Comunele care au posibilități și nu îndeplinesc cele ordonate, vor fi constrânse pe calea oficiului arhidiaconal, și dacă e necesar și prin intervenția jurisdicției politice⁴⁵. Comunele sărace, se vor afilia la o comună apropiată și vor avea datoria să contribuie la „întreținerea docentului respectiv”⁴⁶.

Capitolul doi al circularei prevede o serie de obligații pentru parohii locale, în calitatea lor de directori școlari. Fiecare preot este obligat, ca pe poporul său „[...] să-l lumineze și să-l conducă la acurata împlinire a datoriei sale către școală”⁴⁷. Pentru aceasta, fiecare preot trebuie să explice enoriașilor importanța școlii și acolo unde nu există școală și locuință să hotărască ridicarea lor în termenul stabilit. La alegerea învățătorului, preotul trebuie să vegheze să fie ales un individ calificat „[...] care pe lângă cunoștințele literare, pedagogice și didactice să știe cântările bisericești”⁴⁸, pentru a putea fi și cantor și în felul acesta a i se asigura un salariu corespunzător.

Preotul cu o săptămână înainte de începerea cursurilor trebuia să adune credincioșii din comună și în auzul tuturor să citească numele copiilor datori a umbla la școală. Tot el era obligat să viziteze școala pentru a observa modul în care învățătorul își desfășura activitatea și în caz de neglijență a-i atrage atenția. În fiecare sâmbătă el urma să țină orele de religie, cu elevii școlii populare iar duminica cu cei de la școala de repetiție⁴⁹. La sfârșitul fiecărui semestru preotul trebuia să depună la oficiul arhidiaconal „[...] un conspect sumar despre toți pruncii care au umblat la școală, asemenea și despre cei ce au lenevit școala”⁵⁰.

În Protopopiatul greco-catolic al Orăștiei, a funcționat școala din Cugir, care s-a transformat, în anul 1872, în școală de reuniune grănicerească⁵¹. La 21 iunie 1866, „Gazeta Transilvaniei” anunța concursul pentru ocuparea postului de învățător la școala greco-catolică din Cugir. Salariul învățătorului era stabilit la 300 fl., la care se mai adaugă locuința, grădina și șase orgii (unitate de măsură) de lemne⁵². Școlile greco-catolice din zona Orăștiei au avut o evoluție sinuoasă în această perioadă. De altfel, situația școlilor greco-catolice din întreaga provincie transilvană era deosebit de grea. Raportul școlar întocmit de către inspectorul Ioan Maior reflectă din plin această stare. În urma sesizării Guvernului, acesta emitea, la 31 ianuarie 1866, o importantă circulară, către toți juzii de cerc și protopopi, cerându-le să acționeze pentru rezolvarea problemelor grave ale școlii confesionale greco-catolice⁵³.

După intrarea în vigoare a prevederilor legii învățământului nr. 38/ 1868 situația școlilor confesionale are o evoluție uneori mai bună alteori mai puțin bună. Îndeplinirea strictă a acestor prevederi amenința existența învățământului națiunilor nemaghiare, cu resurse materiale limitate. Legea, cu prevederile ei atât de amănunțite, urmărea pe lângă scopul promovării instrucției populare și obiective politice. Ierarhiile celor două biserici române și-au dat seama de pericolul pierderii școlilor confesionale și au luat măsuri pentru apărarea lor. Însă Congresul școlar din Blaj își exprimă scepticismul privind îndeplinirea tuturor prevederilor legii. „În Transilvania, ca să se susțină școale, fie și numai elementare, s-ar recere, după un calcul aproximativ, cel puțin un milion de florini

⁴⁵ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁴⁶ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁴⁷ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁴⁸ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁴⁹ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁵⁰ *Amicul școlii*, p. 396-400.

⁵¹ Radu 1903, p. 380-403.

⁵² *Gazeta Transilvaniei*, an XXX, nr. 55 din 16-28 iulie 1866, p. 220.

⁵³ *Gazeta Transilvaniei*, an XXX, nr. 57 din 23 iulie-4 august 1866, p. 226.

pe fiecare an, iar înființarea lor, după cum o recere legea, ar costa cel puțin 10 milioane și ne îndoim foarte dacă încă și pre lângă aceste cifre s-ar putea satisface postulatele legii. Credem că suntem bine informați dacă vom susține că niște sume ca acestea, în împrejurările noastre, necum comunele, mai ales cele rurale, dar nici însuși statul, nu e în stare a le suporta”⁵⁴, se scrie în memoriul Congresului școlar din Blaj din anul 1873.

Congresul a adresat un important memoriu către împărat prin care cerea suprimarea prevederilor legii din 1868, care împietau asupra învățământului confesional și s-a fixat asupra unei suite de măsuri imediate pentru ameliorarea situației⁵⁵. S-a hotărât constituirea unui fond diecezan din care să fie ajutate comunitățile sătești sărace, mărirea plății învățătorilor, la cel puțin 200 de fl., fie chiar și prin contopirea funcției de cantor cu aceea de dascăl, unirea forțelor a două sau mai multe comunități pentru susținerea unei școli comune corespunzătoare sau a unui dascăl ambulant⁵⁶.

Aceasta fiind situația pe întreg comitatul Hunedoarei, deci automat și în zona Orăștiei, nu trebuie să ne mire faptul că existau destul de puține școli confesionale greco-catolice în protopopiat și, mai puține erau cele care aveau local propriu. De existența unei astfel de școli în anul 1865, aflăm dintr-o cerere a protopopului George Bercianu adresată Episcopiei Lugojului cu data de 2 octombrie, prin care se cere numirea lui Nicolau Gregoriță ca învățător la școala din Cugir, cu salariu de 450 fl. pe an⁵⁷. De aici aflăm că școala a fost reparată în cursul acestui an și astfel cursurile nu vor începe decât la 1 noiembrie, drept pentru care nu există timpul necesar organizării unui concurs pentru ocuparea postului de învățător. Cererea este însoțită de o recomandare a directorului școlii, V. Petri, dar cu toate acestea răspunsul episcopiei este unul negativ și se cere organizarea unui concurs pentru ocuparea postului de învățător la școala din loc. Un an mai târziu, în 1866, apare ca învățător la această școală, același Nicolau Gregoriță, care probabil reușise să ocupe postul. Dar din păcate frecvența la școală este redusă, dintr-un număr de 32 de elevi înscși, doar 11 frecventând cursurile în această perioadă, ceilalți lipsind inclusiv de la „[...] *orele obligatorii din toamnă* [...] *nu au putut fi calificați*”⁵⁸.

O altă parohie greco-catolică, care deținea școală în această perioadă, este cea din Spini, care deși este grănicerească este condusă tot de biserică. Despre existența acestei școli aflăm dintr-un document din anul 1867⁵⁹, care conține un catalog cu elevii școlii și frecvența acestora pe anul 1866-1867. Unul dintre motivele pentru care unii dintre elevi nu au frecventat școala, este acela că nu au fost lăsați de părinți, după cum aflăm din raportul învățătorului.

Această situație a frecvenței școlare, precum și a lipsei localurilor de școală în comunele din Protopopiatul greco-catolic al Orăștiei este semnalată și într-un raport al protopopului Petru Vălean către episcop, din care rezultă următoarele:

1. Turdaș, deși este o comună bogată, nu susține școala deoarece există trei confesiuni: greco-catolici, ortodocși și reformați; iar din casa alodială se dă un salariu de 15 fl. pentru fiecare învățător. Comuna nu deține școală confesională greco-catolică, cursurile ținându-se în casa învățătorului, Iosif Lula⁶⁰.

⁵⁴ Retegan 1994, p. 16.

⁵⁵ Retegan 1994, p. 36-37.

⁵⁶ Retegan 1994, p. 37.

⁵⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1865, f. 1.

⁵⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1866, f. 13.

⁵⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 11.

⁶⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 15.

2. Romos, o altă comună care nu deține școală confesională greco-catolică, cursurile ținându-se și în acest caz, în casa învățătorului Avram Drăgan. Protopopul consideră că viitorul acestei comune este unul favorabil deoarece „*dascălul are salariu de 60 fl.*”⁶¹.

3. Vaidei, comună a cărei locuitori au trimis în 6 decembrie 1865 o cerere către protopopul Orăștiei, prin care îl roagă pe acesta să-l numească învățător pe Samuel Popovici, fiul preotului din sat, deoarece elevii nu au frecventat cursurile școlii greco-orientale de două luni datorită faptului că dascălul anterior era bătrân și bolnav⁶². Așadar, în anul 1865 nu exista școală greco-catolică. Această situație se păstrează și în anul 1867, când cursurile se țin în casa tânărului învățător Samuel Popovici, care primea la acea dată o sumă de 10 fl., ajutor de la biserică⁶³.

4. Spini, parohie în care se menționează un progres suficient al elevilor. Cursurile se țin în casa învățătorului Nicoale Todicu deoarece localul școlar este aproape de ruină, după cum se raportează. Se menționează faptul că există posibilitatea financiară de ridicare a unui nou edificiu școlar, doar că este nevoie de timp pentru ca locuitorii să-și revină în urma inundațiilor⁶⁴.

Referitor la celelalte localități protopopul Petru Vălean raportează următoarele: „[...] în celelalte comune nu există școli sau nu se ține din lipsa mijloacelor de susținere și a învățătorilor”⁶⁵. În felul acesta se prezenta, în mare, rețeaua școlară confesională greco-catolică a zonei Orăștie în pragul publicării legii învățământului, nr. 38 din anul 1868, fără localuri proprii de școală, cu cursurile ținându-se în locuințele învățătorilor în condiții total neadecvate.

Situația în care se aflau școlile confesionale române în anii 1868-1869 este relevantă și în circulara Episcopiei Lugojului din 4 aprilie 1869⁶⁶, în care se constată starea deplorabilă a școlilor din arhidieceza Orăștiei: acestea se află în „*locuri nesănătoase*”, cursurile școlilor nu se țin așa cum prevedea legea (8 luni), ci examenele încep în luna martie după care elevii sunt lăsați acasă. Se constată frecvența neregulată a elevilor, lipsa rechizitelor și a materialelor didactice, iar materiile predate se reduc la religie. Circulara se încheie cu îndemnul adresat comunităților de a se implica în susținerea școlilor și a învățătorilor, precum și cererea adresată celor din urmă de a transmite episcopiei numele părinților care nu doresc să-și trimită copiii la școală⁶⁷.

O altă situație cu care se confruntă învățământul confesional este cea a lipsei învățătorilor de la școală, așa cum s-a întâmplat în cazul școlii din Cugir. Din raportul trimis de către paroh, în 17 august 1870, la Episcopia Lugojului, reiese că elevii frecventau școala greco-catolică din Cugir, dar din păcate, învățătorul lipsește câte trei-patru zile pe săptămână. Pentru a evita ca această situație să se mai repete, se propune înființarea unui senat școlar, care să urmărească activitatea dascălului și desfășurarea procesului de învățământ în conformitate cu prevederile legii⁶⁸. Ca urmare a acestei situații, în data de 27 octombrie 1870, se publică organizarea concursului pentru ocuparea postului de învățător la școala greco-catolică din Cugir⁶⁹, învățător căruia i se

⁶¹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 15.

⁶² DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1866, f. 53.

⁶³ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 16.

⁶⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 16.

⁶⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1867, f. 16.

⁶⁶ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1869, f. 16-17.

⁶⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1869, f. 16-17.

⁶⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1870, f. 15-16.

⁶⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1870, f. 39.

oferea un salariu de 300 fl., quartir liber și grădină și șase orgii cubice de lemne. Postul a fost ocupat în cursul aceluiași an, la 1 decembrie de către Eram Pop, ales drept învățătorul comunei cu un număr de zece voturi, așa cum reiese din protocolul ședinței comitetului parohial⁷⁰.

În perioada imediat următoare, 1870-1883, starea rețelei școlare confesionale greco-catolice își păstrează caracteristicile, cu mici excepții, cum ar fi cazul comunei Geoagiu de Jos. Din protocolul adunării comunității locale greco-catolice, aflăm decizia oficiului protopopial de a înființa școala greco-catolică cu edificiu propriu în această comună⁷¹. Comunitatea este chestionată în legătura cu posibilitatea de a susține o astfel de școală și se cer informații legate de locul unde urma să se ridice localul de școală, locuința învățătorului, posibilitatea de a întreține școala și de a plăti dascălul, precum și celelalte datorii ale locuitorilor – „[...] oferte în bucate, lemne și alte ce dau pe seama școlii”⁷².

Câțiva ani mai târziu, într-un raport școlar, această școală apare cu edificiu școlar propriu ridicat în anul 1875, din piatră și cărămidă. Localul de școală fusese ridicat cu ajutorul financiar venit din partea statului, dar și cu cel din partea comunității, care au reprezentat mâna de lucru la zidirea clădirii⁷³. Pământul pe care se afla școala fusese cumpărat de către stat de la Kun István. Dar acesta este unul din cazurile fericite ale școlilor din zona Orăștiei.

Constatând starea în care se afla învățământul confesional, sinodul școlar al protopopiatului se întrunește într-o ședință pentru a lua măsuri împotriva regresului școlar. În protocol se spun următoarele: „[...] că pre câtu de miserabile este starea noastră bisericească din acest tractu, mult înse mai miserabile – ba chiar deplorabile este starea educațiunii școlaria a poporului nostru credincios”⁷⁴ și „[...] deși s-au fost făcut pașii receruți în câteva comunități parohiale mai inpopulate – cum în Săcărâmu, Geoagiu inferior, Cigmău și Bobâlna pentru înființarea și întemeierea de școli populare darabile”⁷⁵, acest lucru nu a fost posibil din cauza stării materiale a populației. Din păcate nici soluția unirii mai multor comunități nu a fost una bună, deoarece satele erau destul de depărtate unele de altele. Susținerea unei școli era aproape imposibilă și din cauză că numărul de credincioși greco-catolici în aceste parohii era destul de mic în comparație cu cel al ortodocșilor, iar alte fonduri sau venituri nu aveau. Cu toate acestea sinodul ajunge la concluzia că, decât să nu existe învățământ în aceste comune, mai bună este soluția înființării și susținerii comune a unei școli, cu credincioșii ortodocși, acest lucru mai ales în comunitățile unde greco-catolicii sunt minoritari.

La 22 februarie 1873, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice emitea un ordin către Consistoriile celor două biserici, în care le cere să aducă la cunoștința credincioșilor că guvernul nu dorește transformarea școlilor confesionale în școli comunale, dar trebuie să îndeplinească toate condițiile cuprinse în legea din 1868. Cere vizitarea școlilor de către protopopi, care trebuie să ia măsurile necesare dacă acestea nu corespund legii, iar la sfârșitul anului școlar să înainteze Ministerului o situație cu toate comunele care nu sunt în stare să suțină școli din mijloacele proprii⁷⁶. În fața somației, consistoriile adresează clerului din subordine noi circulare, cerându-i să facă față tuturor

⁷⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1870, f. 40.

⁷¹ DJHAN, FPGC Geoagiu - Joseni, dos. 1/ 1870, f. 21-24.

⁷² DJHAN, FPGC Geoagiu - Joseni, dos. 1/ 1870, f. 21.

⁷³ DJHAN, FPGC Geoagiu - Joseni, dos. 1/ 1879, f. 29-30.

⁷⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 1/ 1870, f. 8-9.

⁷⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 1/ 1870, f. 8-9.

⁷⁶ Lazăr 2002, p. 172-173.

prevederilor legii școlare din 1868. De altfel, încă cu un an înainte, în 1872, Episcopia Lugojului trimitea o adresă către Petru Vălean, vicearhidiacon greco-catolic al Orăștiei, în care se constata starea proastă a învățământului, care se desfășura în localuri înguste, unde nu încap elevii, precum și lipsa materialului didactic. Episcopia propunea înființarea senatelor școlare care să urmărească respectarea legislației școlare, a programelor școlare și a planurilor de învățământ. Tot aceste senate trebuiau să ia măsuri și să oblige părinții să-și trimită copiii la școală, iar rezultatele obținute în urma acestor măsuri trebuiau trimise la episcopie⁷⁷. Ideea colaborării celor două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, pentru susținerea unei școli comune se repetă, ca fiind singura posibilitate de menținere a învățământului confesional în condițiile în care „[...] în acest districtu de prezentu nu mai există nici o școală poporală, ba chiar și acelea care au mai existat până acum, mai ales în Cigmău și Geoagiu au încetat cu totul”⁷⁸.

Starea școlilor confesionale este elocvent redată și de protocolul ședinței Sinodului bisericesc greco-catolic din protopopiatul Bobârnei, ședință prezidată de protopopul Beniamin Densușianu și care avea ca scop găsirea de soluții pentru îmbunătățirea procesului educativ și pentru înființarea mai multor școli confesionale:

1. Săcărâmb – existau două școli populare: una romano-catolică cu două clase și doi învățători unde se predă în limba germană și una ortodoxă cu o clasă și un învățător, iar limba de predare era limba română.

2. Bobârna – s-a înființat în anul 1873 o școală comunală de stat cu o clasă și un învățător, cu predare în limba română.

3. Geoagiu – exista o școală ortodoxă cu o clasă și un învățător, cu predare în limba română

4. Homorod – pe lângă școala comunală de stat exista o școală provizorie ortodoxă cu o clasă și un învățător, dar starea ei era destul de proastă⁷⁹.

Așadar starea era destul de sumbră, și de acum încolo vom întâlni tot mai multe cazuri în care elevii greco-catolici frecventau școlile comunale sau cele confesionale ortodoxe, mai puțin în ceea ce privea orele de religie, pe care le țineau preoții uniți.

În acest cadru se integrează și comuna Beriu, unde inspectoratul școlar se sesizase despre faptul că doi elevi greco-catolici frecventau școala ortodoxă din localitate⁸⁰. Din raportul parohului greco-catolic Samuel Ciumaș aflăm că este vorba de copiii săi, care mergeau la școala ortodoxă din cauză că nu exista învățător la școala greco-catolică. Fostul învățător se îmbolnăvisese de holeră și murise, iar cel care îl înlocuia în momentul de față nu se ridica la nivelul celui anterior. „*Lucrurile s-au îndreptat cât de cât, dar tot nu sunt ca înainte*”⁸¹, mărturisea în 22 decembrie 1873 preotul Samuel Ciumaș.

Începând cu anul 1874, în documente apar tot mai multe înștiințări din partea Consistoriului arhidiecezan către comune, prin care se comunică elevilor greco-catolici că pot frecventa cursurile școlilor ortodoxe din protopopiat, cu condiția contribuției din partea părinților la salariul învățătorilor și la susținerea școlilor. Este cazul comunei Balomir⁸², Vaidei⁸³.

⁷⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1872, f. 8.

⁷⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 1/ 1872, f. 1-8.

⁷⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 1/ 1874, f. 1-10.

⁸⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 3.

⁸¹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 3.

⁸² DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 15.

⁸³ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 24.

Un moment important este ce al negocierilor dintre cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, din comuna Turdaș pentru susținerea unei singure școli, deoarece comunitățile nu puteau ridica și întreține două școli. În protocolul din 16 august 1874 cele două confesiuni se învoiesc să înființeze o singură școală și să susțină un singur învățător la ambele confesiuni⁸⁴. Sunt menționate de asemenea și condițiile în care este înființată școala, clădirea care va fi cumpărată în acest sens, precum și dotările pe care urma să le aibă: tablă neagră, materialul didactic necesar. Mesele și scaunele vor fi luate din fosta școală, dar vor fi cumpărate și altele noi. Școala urma să fie condusă doi ani de forurile ortodoxe și doi ani de cele greco-catolice. Învățătorul urma să fie plătit cu o sumă de 200 fl. pe an, iar salariul său precum și întreținerea școlii se va face din contribuția ambelor confesiuni⁸⁵.

În perioada următoare anului 1875 situația școlilor confesionale greco-catolice se prezenta în felul următor:

1. Romos – școala nu are edificiu propriu, ci închiriat fără plată, având o singură încăpere. S-a primit pământ pentru ridicarea unui alt edificiu, dar în momentul de față nu existau fondurile pentru aceste lucrări⁸⁶.

2. Turdaș – școala nu are edificiu propriu, ci doar o încăpere închiriată, fără a exista nici măcar o masă și un scaun pentru învățător⁸⁷, salariul acestuia reducându-se la suma de 15 fl.

3. Cugir – școală grănicerească, care avea edificiu propriu și se afla într-o stare bună⁸⁸.

4. Spini – școala avea edificiu propriu care se afla într-o stare bună. Aici școala este ridicată pe locul unde trebuia să se ridice casa parohială⁸⁹. Este printre primele școli care apare ca având și grădiniță școlară⁹⁰.

În perioada imediat următoare situația rețelei școlare este cam aceeași, cu toate eforturile făcute de forurile bisericesti pentru îndreptarea ei. Școala grănicerească din Spini avea edificiu propriu, din piatră, învățător fiind Ioan Pupeza⁹¹. Elevii comunei Romos țineau orele în cadrul școlii ortodoxe, iar părinții aduceau o contribuția la susținerea școlii și a învățătorului de 980 fl pe an⁹². Cugirul avea o școală grănicerească cu edificiu propriu din piatră⁹³. În anul 1885 este trimisă o circulară de la episcopul Lugojului, Victor Mihalyi, către protopopiatul Orăștiei, în care se spune că episcopia a luat la cunoștință declarația senatului școlar greco-catolic din Turdaș cu privire la transformarea școlii din localitate în școală comunală și sistarea salariului învățătorului greco-catolic. Se recomandă să se apeleze chiar la minister împotriva acestei decizii, iar senatul trebuie să găsească diferite metode de obținere de fonduri pentru susținerea școlii confesionale⁹⁴.

Relația de colaborare între cele două confesiuni se păstrează în continuare, după cum reiese și din adresa președintelui comitetului parohial ortodox din Orăștie către

⁸⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 28.

⁸⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1874, f. 28.

⁸⁶ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1875, f. 39.

⁸⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1875, f. 40.

⁸⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1879, f. 7.

⁸⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1879, f. 22.

⁹⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1882, f. 28.

⁹¹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1883, f. 27.

⁹² DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1883, f. 28.

⁹³ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1883, f. 29.

⁹⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1885, f. 1-3.

Nicolae Nestor, protopopul greco-catolic, adresă prin care se anunță că școala ortodoxă este dispusă să închirieze, pentru o sumă de 40 de fl. chirie anuală, o sală de clasă pentru elevii greco-catolici în edificiul ortodox, cu condiția ca cele două școli să rămână independente⁹⁵.

Temerea cea mai mare a Episcopiei precum și a Episcopului Victor Mihalyi legată de colaborarea celor două confesiuni la susținerea unei școli mixte la Romos este că această școală ar ieși de sub jurisdicția bisericii și s-ar transforma în școală de stat⁹⁶. În anul 1893 se primește la Protopopiatul greco-catolic al Orăștiei o circulară de la episcopul Victor Mihalyi, care cerea în conformitate cu legea din 1893, ca salariul învățătorilor să crească la valoarea de 300 fl. v.a. În situația în care comuna nu poate suporta aceste plăți trebuia cerut ajutorul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii și, totodată, dacă acest salariu nu putea fi asigurat de către comunitate, atunci școala risca să fie transformată în una de stat. Aceeași lege prevedea că acolo unde ajutorul statului este mai mare de 60 fl., Ministerul are dreptul de a numi învățătorul. Totodată Ministerul își rezerva dreptul de a înființa o școală de stat chiar și în comunele unde există mai multe confesiuni, care beneficiază de ajutor de la stat, sau chiar și acolo unde există numai o singură școală confesională⁹⁷. După care este prezentată situația edificiilor școlare din protopopiat. Astfel, dintr-un număr de 14 comune aparținătoare protopopiatului Orăștie, doar Cugirul și comuna Spini aveau edificii școlare proprii⁹⁸. Restul comunelor, printre care Balomir, Beriu, Căstău, Orăștie, Pricaz, Romoșel, Sibişelu Vechi, Şibot, Vaidei își desfășurau activitatea educativă în localurile școlilor ortodoxe. La Mărtinești școala confesională greco-catolică era comună cu cea ortodoxă⁹⁹.

În toată această perioadă se duc tratative între cele două confesiuni pentru unificarea și susținerea unor școli la Romos sau la Turdaș. Au fost stabilite chiar și condițiile pentru o funcționare comună, între cele două comitete parohiale din Turdaș¹⁰⁰:

1. senatele școlare vor funcționa independent.
2. pentru plata învățătorului se va contribui în mod proporțional.
3. toate materialele didactice ale școlii greco-catolice vor fi predate pentru a putea fi utilizate de toți elevii.
4. orele de religie se vor ține separat de fiecare confesiune.
5. la examenul de la sfârșitul anului vor asista ambele senate școlare sau delegații lor, ambii parohi și protopopi.
6. parohul, protopopul sau inspectorul școlar vor putea controla școala oricând.
7. această înțelegere se făcea pe 10 ani.

Așadar, exista bunăvoința de a colabora între cele două confesiuni, și ca urmare a acestor tratative duse nu numai în această comună, dar și în altele cum a fost Mărtineștiul, s-a reușit edificarea unor școli comune.

Într-o statistică din anul 1898, situația câtorva comune din protopopiat se prezenta astfel:

1. Mărtinești – școală comună cu ortodocșii. Locuitorii comunei au cumpărat împreună un teren și au ridicat școala, dorind să aibă un învățător calificat¹⁰¹.

⁹⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1889, f. 11.

⁹⁶ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1890, f. 22.

⁹⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1893, f. 55-58.

⁹⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1893, f. 55-58.

⁹⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1893, f. 55-58.

¹⁰⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1898, f. 7-10.

¹⁰¹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1898, f. 52.

2. Romos – cursurile se desfășurau în școala ortodoxă¹⁰².
3. Spini cu filia Simeria – avea școală cu local propriu din piatră¹⁰³.
4. Turdaș – școală confesională unificată¹⁰⁴.

În celelalte comune cursurile se desfășurau în școlile confesionale ortodoxe, mai puțin în comunele Cugir și Spini unde existau localuri proprii de școală. Situația lor nu pare să se îmbunătățească nici în perioada următoare, după cum reiese dintr-o „*arătare tabelară*” din anul 1902¹⁰⁵, dar și dintr-un conspect școlar din anul 1905¹⁰⁶.

Cu toate că legea Apponyi, din anul 1907, nu anunța vremuri bune pentru școlile confesionale și pentru desfășurarea procesului educativ, nu am putea spune că se observă un mare regres al învățământului în această perioadă. Din „*arătarile tabelare*” trimise de învățători sau de parohi către protopopiat, putem observa că multe dintre comune apar cu școli confesionale proprii, construite cu ajutorul statului dar și din contribuția populației, și care se aflau într-o stare destul de bună. Astfel, sunt comunele Cugir¹⁰⁷, Romos¹⁰⁸, Romoșel¹⁰⁹, Spini¹¹⁰, Turdaș¹¹¹, Vaidei¹¹², care toate au edificii școlare contruite din „*material solid*”.

Izbucnirea primului război mondial în anul 1914 a adus unele dificultăți în desfășurarea procesului de învățământ, dar acestea nu au fost majore și nu au afectat într-o mare măsură școlile. Într-adevăr, unii învățători au fost mobilizați pe front, iar școlile lor au fost transformate în cartiere militare, dar s-a încercat ca procesul de învățământ să-și urmeze cursul normal.

Una dintre primele școli preluate de către armată este cea din Romos, cu ordinul nr. 2571 din anul 1914¹¹³. De asemenea, învățătorul acestei școli fusese înrolat în armată¹¹⁴, cursurile școlii urmând a fi ținute de către preotul satului, după cum aflăm dintr-un ordin al episcopiei din anul 1915¹¹⁵: „[...] *lăsăm să-l îndatora pe preotul de acolo, ca în aceste vremuri grele, când de la fiecare se cer jertfe mai mari ca altădată, să continue și în acest an scolastic cu suplinirea agendelor învățătoresți, bine știind că unde puterile noastre sunt slabe, acolo ne întărește Domnul cu darul seu ceresc*”. La fel este și cazul școlii și al preotului din Spini, Nicolae Todor, care de la începutul războiului fusese înrolat, locul său fiind suplinat de către preotul satului¹¹⁶, precum și al celui din Mărtinești¹¹⁷.

De altfel, în cursul anului 1917 situația școlilor era destul de nesatisfăcătoare, după cum reiese dintr-o adresă a episcopiei Lugojului către protopopiat, în care este discutată situația școlară a comunelor: la Balomir, Beriu, Căstău, Romoșel, Sibîșelu Vechi, Șibot nu sunt școli confesionale, la Mărtinești s-a frecventat școala ortodoxă, la

¹⁰² DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1898, f. 57.

¹⁰³ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1898, f. 65.

¹⁰⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1898, f. 31.

¹⁰⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1902, f. 76.

¹⁰⁶ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1905, f. 8.

¹⁰⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 43-44.

¹⁰⁸ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 16-17.

¹⁰⁹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 22-23.

¹¹⁰ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 45-46.

¹¹¹ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 39-40.

¹¹² DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 34-35.

¹¹³ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 224-225.

¹¹⁴ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 226.

¹¹⁵ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 50.

¹¹⁶ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 48-49.

¹¹⁷ DJHAN, FPGC Orăștie, dos. 2/ 1909, f. 46-47.

Orăștie, Pricaz, Turdaș s-au frecventat școlile diferitelor confesiuni, sau cele comunale, cum este cazul Cugirului. Singura școală confesională greco-catolică a Protopopiatului care a funcționat este cea din Romos¹¹⁸.

Mai mult decât atât, apropierea sfârșitului războiului avea să aducă pentru comitatele mărginașe ale Transilvaniei o diminuare simțitoare a rețelei școlare confesionale românești. Prin circulara nr. 2568/1918 se aduce la cunoștință ordinul Ministrului de culte și instrucțiune publică nr. 13619 privind decretarea statificării învățământului primar din aceste comitate, deci și Hunedoara, prin organizarea de școli elementare de stat și suprimarea ajutorului de care au beneficiat comunele bisericesti la asigurarea salariilor învățătorilor confesionali¹¹⁹. Trebuie spus că unii dintre învățători au trecut la stat, părăsind școlile confesionale, așa cum a fost cazul învățătorului Ioan Drăgan din Romos¹²⁰. Dar pentru că s-a produs sfârșitul războiului mondial, iar politica maghiară s-a transformat în una de concesiune, nu a mai fost timp de punere în aplicare a acestor ordine și ca urmare ele n-au fost respectate niciodată.

Încercând să concluzionăm, putem spune că situația rețelei școlare nu era una favorabilă, deoarece nici legislația în vigoare pe perioada studiată nu era favorabilă înființării de școli noi. Se poate observa că rețeaua școlară confesională ortodoxă este mai bogată decât cea unită, dar acest lucru se datora în principal faptului că zona Orăștie este preponderent una ortodoxă. Totodată, însă, se poate remarca o bună colaborare între cele două confesiuni prin edificarea de școli comune, cum este cea din Turdaș, dar și prin susținerea unei singure școli și a salariului unui singur învățător. Această colaborare a stat la baza unității națiunii române în deceniile doi-trei ale secolului al XX-lea, fiind un suport considerabil pentru intelectualii, elitele desprinse din aceste zone rurale care au dus la săvârșirea actului Unirii de la Alba Iulia.

Abrevieri

<i>DJHAN</i>	– <i>Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale.</i>
<i>FPGC</i>	– <i>Fond Protopopiatul Greco-Catolic.</i>
<i>FPRO</i>	– <i>Fond Protopopiatul Român Ortodox.</i>

Bibliografie

<i>Amicul școalei</i>	– <i>Amicul școalei</i> , an III, nr. 49-50 din 15 decembrie 1862.
Iliescu 1974	– I. Iliescu, <i>Orăștie 750 de ani</i> , Deva, 1974.
Lazăr 2002	– I. Lazăr, <i>Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)</i> , Cluj-Napoca, 2002.
Preda 1914	– I. A. de Preda, <i>Statutul Organic comentat și cu concluzile și normele referitoare întregit</i> , Sibiu, 1914.
Radu 1903	– D. Radu, <i>Diecesa Lugojului. Șemantism istoric</i> , Lugoj, 1903.

¹¹⁸ *DJHAN, FPGC* Orăștie, dos. 2/ 1917, f. 98.

¹¹⁹ *DJHAN, FPGC* Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 2.

¹²⁰ *DJHAN, FPGC* Orăștie, dos. 2/ 1918, f. 15.

- Retegan 1994 – S. Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Cluj-Napoca, 1994.
- Tulbure 1938 – Ghe. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna*, Sibiu, 1938.

**Documents on religious school system
in the Orăștie area during 1868-1918**

Abstract

This article aims to highlight some aspects of Romanian religious education in the Orăștie area, namely those related to the school system during the Austro-Hungarian Dual Monarchy. We note that in this period education in Transylvania, the county of Hunedoara included went through several stages, more or less favorable to its development. School system development is seen in this study in terms of that period's legislation and it is based on the Law no. 38 of 1868. This is the law that led to the modernization of Romanian education in Transylvania, by implementing a practical and less theoretical education which was to form citizens capable and relevant to the monarchical regime.